Jan van Oudheusden

Boek van de maand

Bespreking van 'Patriotten, Bataven, Fransen en Groot-Nederlanders. Een halve eeuw vaderlandse geschiedenis, 1781-1831' door C.V. Lafeber, 'Het ontstaan van het moderne Nederland. Staatsvorming tussen 1780 en 1830' onder redactie van Wantje Fritschy en Joop Toebes en H.M. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), 'Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830'.

Dr. Jan van Oudheusden is redacteur van Kleio en verbonden aan het Dr. Mollercollege in Waalwijk.

In mijn vaklokaal hangt een oude schoolplaat van Isings: 'De Fransen trekken de Lek over, 15 januari 1795'. Gelukkig beschik ik zo over een visueel aanknopingspunt om de lessencyclus rond het eindexamenonderwerp 'Nederland eenheid in tweevoud' (de werktitel van het havo- en vwo-examen) aan op te hangen. Want het zal niet meevallen van dat onderwerp in de les iets boeiends te maken. De periode 1780 tot 1830 staat nu niet direct in ons vaderlandse collectieve geheugen gegrift als een adembenemende glorietijd die tot de verbeelding spreekt. De Gouden Eeuw was al honderd jaar voorbij. Cultureel gezien was de achttiende eeuw betrekkelijk dood tij. Bovendien zat de economie in het slop, en politiek gezien was het een en al frictie en partijstrijd, uitmondend in de ene omwenteling na de andere en zelfs in een eerloze annexatie bij Frankrijk. Het experiment van het 'Verenigd Koninkrijk' na 1815 liep ook al op een fiasco uit.
Monumenten of andere 'lieux de mémoire' die steun zouden kunnen bieden aan herinnering aan markante momenten zijn er amper; en zo ze er al zijn, wie bezoekt ze nog?
Elke Nederlander kent het Vrijheidsbeeld in New York, maar wie kent eigenlijk de piramide van Austerlitz? Ook voor romanciers - laat staan voor filmmakers - is de Bataafs-Franse periode maar zelden inspiratiebron geweest. Wat een contrast met de lawine aan literatuur, documentaires en speelfilms over de Franse Revolutie! Het zal een hele klus worden onze leerlingen boeiend en instructief in te wijden in de geschiedenis van ons land in de patriotse en Bataafs-Franse tijd en die van het Verenigd Koninkrijk. Zeker na de behandeling van het uiterst dynamische en dus voor leerlingen zeer aantrekkelijke eindexamenonderwerp 'De Verenigde Staten 1787-1914'.

Tijdens de nascholingsbijeenkomst van september j.l. te Leiden moest inleidster Wantje Fritschy (VU), een van de auteurs van de stofomschrijving, zelf ook toegeven dat het onderwerp vrij weerbarstig is. Zij onderbrak haar aanvankelijk boeiende betoog over het ontstaan van de eenheidsstaat, door plotsklaps haar toevlucht te nemen tot een vreemde didactische zijsprong. Zij liet enquêteformulieren rondgaan, waarop de aanwezige docenten hun mening moesten aankruisen, met de woorden: "*Het onderwerp is nu eenmaal van zichzelf niet zo verschrikkelijk toegankelijk, dus misschien is zo'n enquête ook een ideetje voor U bij uw leerlingen*". Ik had persoonlijk liever gezien dat ze aan de stofinhoud zelf wat meer kraak en smaak had gegeven.

Natuurlijk benadrukt de stofomschrijving, dat het lang niet allemaal stagnatie en malaise was wat de klok sloeg. Er werden ideeën ontwikkeld over democratie en emancipatie, er werd na twee eeuwen fragmentatie eindelijk gewerkt in de richting van de eenheidsstaat, er werd gedanst rond de vrijheidsboom, het metrieke stelsel werd ingevoerd en tenslotte kwam er een koning op de troon die kanalen liet graven en industrie bevorderde. Al met al is het nog niet erg spannend. Maar met dat soort elementen moeten we het doen.

Voor de lesvoorbereiding kan je terugvallen op de bekende literatuur. Maar dat blijkt niet eenvoudig te zijn. Colenbrander is niet meer te krijgen,

De Wit ook niet. Kossmann en de AGN hier en daar gelukkig nog wel. De dikke pil van Schama (*Patriotten en Bevrijders*), waarop de stofomschrijving voor een niet onbelangrijk deel gebaseerd is, lag al weer enkele jaren geleden voor een prikkie in de ramsj. Uit arren moede heeft de commissie het nogal onwetenschappelijke, zij het zeer amusante, stripverhaal *Van Nul Tot Nu* ook maar toegevoegd aan de literatuurlijst van de stofomschrijving.
De aldaar aangehaalde werken zitten in het algemeen boordevol informatie, maar blinken niet allemaal uit in didactisch communicatievermogen met de lezer. Gelukkig zijn er drie uitgaven verschenen om service te verlenen aan de docent die dit jaar met het bataafse bijltje hakt. Op een bepaalde manier vullen die drie elkaar aan.

Lafeber

De oud-docent Lafeber speelt het klaar voor de vijfde achtereenvolgende maal in vijf jaar tijd een omvangrijk naslagwerk te produceren.
De formule mag bekend heten. De oude meester claimt ook nu weer 'alles' over het onderwerp gelezen te hebben, en legt het resultaat vast in vele honderden bladzijden boordevol informatie. Zijn motief is: service-verlening aan jongere generaties geschiedenisdocenten, en wel in de vorm van een complete nascholingscursus die de lacunes in hun historische kennis opvult. Zijn betoog leunt sterk op Schama, met wie hij een gevoel voor anekdote en dramatiek deelt, maar ook op Colenbrander, Tamse en De Wit.
Lafebers sterke punten komen ook nu weer goed naar voren. Met name zijn dat de bepaald amusante persoonsbeschrijvingen. Stadhouder Willem V is een onvolwassen, onzelfstandige pantoffelheld. Daendels is een aartsschurk. Lodewijk Napoleon is "*een goedhartige, aardige, sociaal voelende, maar onzekere en zichzelf altijd beklagende en saaie man, niet gespeend van enkele bekwaamheden*".

Er kan niet vaak genoeg benadrukt worden, hoe een geschiedenisles verlevendigd kan worden door de personalistische aanpak: voer mensen van vlees en bloed ten tonele, ga met de leerlingen dieper in op de psychologie van de acteurs op het schouwtoneel van de geschiedenis; laat zien dat het niet alleen anonieme structuren en processen zijn die de loop van de geschiedenis bepalen, en je hebt de aandacht gevangen.

Een tweede opvallend kenmerk van Lafebers boek vormt de beschrijving - tot in details- van de militaire aspecten. Hier verraadt zich de oud-KMA-docent in de auteur. Hij voelt zich thuis als hij de Franse soldaten opvoert die in de winter van 1795 over onze bevroren rivieren trekken, of de arme Hollandse jongens die later in Napoleons legers moeten dienen. Lafeber steekt daarbij zijn verontwaardiging over zinloos bloedvergieten niet onder stoelen of banken. Dat vormt een constante in zijn boeken. De Marseillaise is voor hem een "*wansmakelijk lied over glorie, bloed en brandschatting, dat elke Franse regering tot nu toe verzuimd heeft door een wat beschaafder hymne te vervangen*".

Wat de ene lezer in Lafebers boeken een pluspunt vindt, is voor de andere vaak juist irritant. Zijn schier onuitputtelijke doos met anekdotes bevat enkele naar mijn smaak wat al te apocriefe verhalen. Bijvoorbeeld dat over een Franse commandant te Waterloo wiens schedel gelicht werd om een kogel te verwijderen. Op de operatietafel vernam hij, dat hij tot generaal was bevorderd. Van vreugde sprong hij op. 'Generaal, U vergeet Uw hersens', riep de chirurg. 'Als generaal heb ik die niet nodig', antwoordde de held. Een leuk verhaal, denk ik dan, maar wat doe je ermee? Het boek wemelt van de uitweidingen: over het smokkelaarsnest Sint Eustatius, over de liefdes van Lodewijk Napoleon, over de Schotse brigade in de Republiek: af en toe is Lafeber niet van zijn praatstoel te branden. We zijn op die momenten wel erg ver afgedwaald van de stofomschrijving. Overbodig zijn ook de zeer lange citaten, bijvoorbeeld die uit Pressers Napoleonbiografie over Rusland 1812. Liever had ik gezien, dat Lafeber de historiografische discussie over de patriotten eens uitvoerig had aangehaald. Hoe 'Nederlands' waren de patriotten eigenlijk? Voor Colenbrander waren zij niet meer dan Franse marionetten; voor De Wit waren zij evenwel democratische vernieuwers. Wat denkt Lafeber daar zelf van?

Voor de docenten die bevreesd zijn voor te saaie en te droge lessen, is Lafebers boek beslist aan te bevelen. Zij treffen voldoende verbale ammuni-

Fragment van de schoolplaat van J.H. Isings 'Franse troepen trekken over de Lek', 15 januari 1795.

tie aan om de leerlingen mee te bestoken. Die lezer moet dan wel weer over enkele storende fouten heen lezen. Zo stierf Johan de Witt beslist niet op het schavot (27), stond niet de Loire-monding doch Frans Guyana bekend als 'de droge guillotine' (168) en landde Napoleon niet op 1 juni maar op 1 maart in de Provence (256).
Over het gebrek aan illustraties en kaartjes, de kleine letter, de flinterdunne pagina's, kortom de onooglijke uitgave die zo merkwaardig contrasteert met de soms wat al te barokke inhoud van Lafebers boeken, is vaak geklaagd. Ik zal dat nu niet opnieuw doen. Ik blijf hopen dat deze begenadigde verteller zich voor zijn boeken van 1997 en 1998, die hij nu reeds aankondigt, eens door een professionele uitgever in de arm laat nemen.

Fritschy en Toebes

Evenals vorig jaar vormt het SUN-boek waarvan de Nijmeegse historicus en vakdidacticus Joop Toebes - deze keer samen met Wantje Fritschy - de redactie voert, een merkwaardig contrast met Lafeber. Hier geen anekdotiek. Mede gezien de rol van Fritschy in de stofomschrijvingscommissie, is een uiterst gestructureerde opzet te verwachten, rondom de hoofdvraag naar de eenwording van Nederland. Voor een belangrijk deel wordt die verwachting ingelost. Toebes zelf verzorgt een goede geschiedfilosofische exegese rond de termen 'modern', 'staatsvorming' en 'natievorming'. Dat hij hierbij de chronologische en geografische grenzen van het onderwerp 'Nederland 1780-1830' verre overschrijdt, acht ik persoonlijk niet zo bezwaarlijk. Hij trekt de lijn door naar de negentiende-eeuwse industrialisatie, urbanisatie, Oranjeverering en het begin van de verzuiling.

Peter Rietbergen (KUN) schrijft over de nadagen van de Republiek. Een merkwaardige staat, stelt hij. Was het wel een staat? Eerder een veelkoppig, maar machteloos monster; soms echter een succesvolle combinatie van regionale onafhankelijkheid en nationale slagvaardigheid. In elk geval een land met een complexe, ondoorzichtige bestuursstructuur. Rietbergen gaat onder meer in op de aristocratisering van de burgerij; de hoge mate van alfabetisering; de theorie en praktijk van de godsdienstige tolerantie.
Maar op zijn eigen hoofdvraag, of de tijd rond 1780 primair er één van verval was of juist één van incubatie van de nieuwe eenheidsgedachte, geeft Rietbergen geen definitief antwoord.

De centrale bijdrage aan de bundel is van de hand van de derde Nijmegenaar, Anton van de Sande. Hij geeft een overzichtelijke, chronologisch gestructureerde schets van het 'vaderland in wording', 1780-1830. Geheel in lijn met hetgeen ik hierboven betoogde, geeft Van de Sande aan, welk een blinde vlek de patriotse en Franse periode in ons collectieve geheugen vormt. Het enige liedje dat is blijven hangen, is 'Hop Marjanneke, stroop in 't kanneke' (niet 'panneke', zoals Van de Sande schrijft!). In helder taalgebruik en met rake, royale pennestreken worden de episodes 'Bataafse Republiek', 'Koninkrijk Holland', 'Inlijving en opstand' en 'Verenigd Koninkrijk' getypeerd. Een zeer bruikbaar artikel voor wie zich snel een totaal-overzicht wil vormen van de materie.
De artikelen van Jan de Vet ('Verlichting en christendom in Nederland') en Renger de Bruin (over bestuurlijk-politieke veranderingen tussen 1780 en 1815) bevatten helaas enkele doublures en overlappingen met Van de Sande. Ook het verschil in verteltrant valt op. Terwijl laatstgenoemde tenminste nog concreet aangeeft dat slechts 2 à 3% in 1812 behouden uit Rusland terugkeerde (85), beperkt De Bruin zich tot de nietszeggende opmerking: "*Vooral de catastrofale veldtocht naar Rusland eiste vele slachtoffers*".
Een iets strengere redactievoering ware gewenst geweest. Minstens drie maal achtereen in drie artikelen komt de onvermijdelijke Johan Derk van der Capellen tot den Pol om de hoek kijken. En met name de bijdrage van De Bruin bevat een wat obligate opsomming van gebeurtenissen; met een hoofdrol voor de potsierlijke Ondaatje en met vondsten als: "*Zilversmeden beleefden gouden tijden*" (151).

R. Griffith en D.J. Noordam behandelen het economische aspect. Het is niet terecht van economische stagnatie rond 1780 te spreken, zo luidt de boodschap, want de productiviteit lag niet zoveel lager dan die van de 'technologische leider' Engeland. Hun artikel bevat veel interessants, onder meer over de samensmelting van de schulden van Noord en Zuid na 1815. Het Zuiden met drie miljoen inwoners en met een staatsschuld van slechts 26

miljoen gulden, moest gaan meebetalen aan de rentelast van de staatsschuld van maar liefst 1250 miljoen gulden van de twee miljoen inwoners van het Noorden. Hier lag een belangrijke kiem voor de Belgische Opstand van 1830.

Wantje Fritschy beoefent haar 'oude liefde' vrouwengeschiedenis, met een bijdrage over beelden en werkelijkheid van vrouwen tussen 1780 en 1830. Belangrijk is de maatschappelijke rol van vrouwen niet bepaald geweest, getuige Fritschy's eigen conclusie.
De jonge historicus Frank Santegoets levert de meest sprankelende bijdrage aan de bundel. In een glashelder exposé over het Verenigd Koninkrijk 1815-1830 geeft hij aan hoe de mythe van een herboren Bourgondische staat aanvankelijk levenskansen had. Achteraf is het natuurlijk gemakkelijk de geringe levensvatbaarheid aan te tonen. Het ging om "*een verstandshuwelijk, zonder wederzijdsche liefde*", zo haalt hij De Bosch Kemper aan. En de politiek van Willem I was minder origineel en visionair dan wel eens wordt verondersteld.

De bundel van Toebes en Fritschy zal zijn nut voor het onderwijs wel bewijzen. De illustraties zijn niet alle even duidelijk. Er worden in kadertjes weliswaar begeleidende illustratieve teksten

gegeven, maar een trefzekere hand van bronnen-selectie kon ik er niet achter ontdekken. Desondanks vormt dit boek - naast dat van Lafeber - een prima investering voor de eindexamendocent.

Beliën/Van der Horst/ Van Setten

Op de valreep verscheen in november nog een derde uitgave. Die komt uit de 'Amsterdamse School' en bevat tweeëntwintig biografische schetsen van hoofdrolspelers tussen 1780 en 1830. De redacteuren van deze uitgave, H. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten, nemen samen elf personen voor hun rekening. De selectie is evenwichtig, al vraag je je af waarom stadhouder Willem V en prinses Wilhelmina niet zijn opgenomen, en wel de tamelijk perifere Etta Palm.
Nederlanders van het eerste uur is de originele, zij het wat pretentieuze titel, die aangeeft dat voor de samenstellers de nationale Nederlandse staat die wij nu kennen, eerst in de jaren tussen 1780 en 1830 vorm heeft gekregen.

De biografietjes zijn gegroepeerd in zes clusters: patriottentijd 1780-1787, restauratie 1787-1795, Bataafse Republiek 1795-1806, Koninkrijk Holland 1806-1810, inlijving 1810-1813 en Koninkrijk 1813-1830. Aan biografische portretten van gemiddeld tien, twaalf bladzijden mag je natuurlijk geen volledigheidseisen stellen. De auteurs hebben zich geconcentreerd op de rol van de personen voor de desbetreffende periode. Elk biografietje gaat bovendien vergezeld van een afbeelding en een korte literatuurverwijzing. Toch is het jammer dat je vanwege die beknoptheid bijvoorbeeld niet te weten komt waaraan Johan Derk zo jong overleed, en in welke mate hij geïnspireerd was door het voorbeeld van - zeg - Thomas Jefferson. Ook het feit dat Lodewijk Napoleon de vader was van de latere Franse keizer Napoleon III blijft onvermeld.

Elk van de portretten begint met een evenement uit het leven van de hoofdpersoon, gaat van daar uit terug naar de jeugd en opleiding, en gaat dan min of meer uitvoerig in op de hoofdbetekenis of het hoofdwerk van de geschetste persoon. De meeste bijdragen zijn interessant en bovendien vlot geschreven. Dat geldt met name voor die over Herman Daendels (van H. Beliën), Rutger Jan Schimmelpenninck (van N. van Sas) en Lodewijk Napoleon (van D. van der Horst). Ook Gijsbert Karel van Hogendorp wordt (door W. Velema) zeer degelijk in de grondverf gezet. Het portret van deze ouderwetse monarchist met een sterke hang naar herstel van de Bourgondische standenstaat vormt een geschikte sleutel tot begrip van de filosofie achter onze Nederlandse grondwet anno 1814. Voor de andere biografieën gaat die opmerking in het algemeen ook op. Via de levensbeschrijvingen krijg je een concreet inzicht in de staatsrechtelijke materie rond prinsgezinden versus patriotten, of unitarissen versus federalisten. De anti-patriotse publicist Elie Luzac (in een bijdrage van W. Velema) vindt bijvoorbeeld het ideeëngoed van de patriotten maar "*een mengsel van wartaal en beuzelpraat*". De gehate en gevreesde Kaat Mossel (door R.M. Dekker) staat als een viswijf te kijven (wat ze ook is), maar in de ogen van tegenstanders "*drinkt zij jenever, rookt, snuift, pruimt (zij) gelijk een man*".
Zo staan er vele voorbeelden van wederzijdse negatieve beeldvorming, maar ook van de meest uiteenlopende andere menselijke gevoelens en houdingen: zwakte, frustratie, verantwoordelijkheidsgevoel, familiezorgen.
Aan de hand van een portretje van freule Judith van Dorth, martelares voor Oranje, brengt G.J. van Setten de sfeer van de Orangistische invasiepoging in 1799 goed over. Vrijheidsbomen worden omgehakt, vergeelde Oranjevlaggen worden uitgehangen.

De bundel wordt besloten met een epiloog (van D. van der Horst) over een dienstreis van Koning Willem I door de zuidelijke provincies, anno 1829. Alles lijkt nog koek en ei. Hij bezoekt scholen en fabrieken van Antwerpen tot Luik, en wordt door menigtes toegejuicht. Niets in de atmosfeer lijkt de illusie van harmonie te kunnen verstoren. Dan breekt het verhaal vrij plotseling af, als een gebroken film. De afloop is bekend. Binnen een jaar zal de koning zijn Verenigd Koninkrijk uiteen zien scheuren. De Bourgondische droom gaat in rook op.

Conclusie

Het is een goede zaak dat de docent kan beschikken over deze drie speciale uitgaven. Zij vormen elk met hun eigen benaderingswijze - narratief, structuralistisch en biografisch - een prima opfrisser voor de lessen. Zij vullen elkaar goed aan. Ze zijn ook geschikt voor de schoolbibliotheek. Na lezing ben ik wat optimistischer gestemd over de mogelijkheden voor boeiende en interessante lessen dan wellicht uit de aanhef van dit artikel mocht doorklinken.

C.V. Lafeber, *Patriotten, Bataven, Fransen en Groot-Nederlanders. Een halve eeuw vaderlandse geschiedenis, 1781-1831* (deel 5 van de serie 'Nascholing bij u thuis'; uitgave in eigen beheer van de auteur, Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle. Tel. 013-5430340, fax 013-5355545) 390 blz., *f*75,-.

Wantje Fritschy en Joop Toebes (red.), *Het ontstaan van het moderne Nederland. Staatsvorming tussen 1780 en 1830* (SUN, Nijmegen 1996) 255 blz., *f*39,50.

H.M. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830* (Bert Bakker, Amsterdam 1996) 260 blz., prijs *f*29,90.